

Amir Kapetanović
Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje
Strossmayerov trg 4, HR-10000 Zagreb
akapetan@ihjj.hr

TRAGOVIMA SREDNJOVJEKOVNOGA BESTIJARIJA U HRVATA

Članak se bavi tragovima srednjovjekovnoga bestijarija u hrvatskim glagoljskim rukopisima od 15. do 17. stoljeća. Prenosimo tekstove («kapitule») latiničkom transliteracijom i transkripcijom te komentiramo njihove jezične značajke.

1. Pristup

1.1. U kasnoj antici ili ranom srednjem vijeku nastala je negdje na Istoku, možda u staroj Aleksandriji, zbirka priča o životinjama, biljkama i mineralima nazvana *Fiziolog* (grč. *Physiologos* = poznavatelj prirode). Izvorno je napisana grčkim jezikom, a njezinu starinu i popularnost potvrđuje podatak da je prije svršetka 5. stoljeća papa Gelazije I. (492–496) zabranio *Fiziolog* i stavio ga na popis apokrifnih knjiga (usp. Novaković 1879:342; Štefanić 1969:342; Bratulić 1995:149), premda neki istraživači, primjerice N. Henkel (1976), sumnjaju u to jer je »zabrana mogla upućivati na različita djela istoga imena« (DMA 1983: 204). Bez obzira na taj prijevor može se reći da je u srednjem vijeku *Fiziolog* bio poslije *Biblije* najraširenija knjiga (LILSZK, s. v. *bestijarij*) i s vremenom se ograničio samo na čudesne priče o životinjama i hibridnim zoomorfnim ili antropozoomorfnim bićima (spojevi različitih životinja ili napola ljudi – napola životinje). U posebnim su zbirkama obrađeni minerali i biljke. Tako na srednjovjekovnom Zapadu nastaju brojne inačice *bestijarija*, *lapidarija* i *florarija* (usp. Le Goff 1998:428). Poznato je također da su u stihu i u prozi razvijene različite vrste priča o životinjama, primjerice u francuskoj sredini ostvaruju se *teološki* (Pierre de Beauvais, Guillaume Le Clerc), *ljubavni* (Richard De Fournival) i *enciklopedijski* bestijariji (Brunetto Latini).¹ Građu iz staroga *Fiziologa* iskoristila

¹ O tim tipovima starofrancuskih bestijarija v. Machiedo 1996.

je i kasnobizantska usmena književnost, ali nije okrenuta alegorijsko-mističnim tumačenjima, nego se iskorištava uglavnom satirično, premda didaktički promišljeno (usp. Beck 1971:173).

Srednjovjekovni bestijariji pripadaju srednjovjekovnoj poučnoj prozi, i to po obraćanju čitatelju, po razrješavanju simbolike životinja unutar pojedinoga teksta i po upozorenjima na moralni život (usp. Fališevac 1980:76).

1.2. Glavna je teza J. Le Goffa u prilogu *Čudesno na srednjovjekovnom Zapadu* da je samo »kršćanstvo malo stvorilo na području čudesnoga« te da su to u književnosti »gotovo uvijek pretkršćanski korijeni«, a Crkva je veći dio naslijeđenoga čudesnoga proglašavala praznovjerjem »da bi se čudotvorno oslobodilo čudesnoga« (Le Goff 1993:37,39).² Le Goff ne zaobilazi srednjovjekovni *Physiologus* i on mu služi kao primjer za »kršćansko preuzimanje«; spominje stare latinske verzije³ *Fiziologa*, koje iznose životinjska čudesa bez simboličkih značenja i objašnjenja, a zatim postupno simbolička i moralizatorska tumačenja »(...) jednu bit tog *Physiologusa* i u njemu slabe čudesno« (usp. Le Goff 1993:43). Treba naglasiti važnost simbolizma u srednjovjekovlju jer je »stvorio nerazmjerno strože jedinstvenu i dublje povezanu sliku svijeta nego što bi je moglo stvoriti kauzalno-prirodoslovno mišljenje« (Huizinga 1964:209). Popularnost bestijarija pokazuje da je za srednjovjekovnoga čovjeka »bilo važnije simbolički tumačiti prirodne pojave i izvlačiti iz njih moralne zaključke« nego jasno lučenje neposredne stvarnosti od fantastičnih priča (usp. Gurjewitsch 1986:68). Cijeli se svijet onda činio kao »velika simbolička povezanost, kao katedrala ideja« (Huizinga 1964:206), i svaka stvar može »(...) svojim raznim svojstvima istodobno biti simbol za mnoge stvari, a može i razno obilježiti jednim te istim svojstvom; najuzvišenije stvari imaju na tisuće simbola« (isto, 209). Budući da je sve bilo prepušteno simbolizaciji, simbolički oblik mišljenja postupno atrofira, a »iznalaženje simbola i alegorija pretvorilo se u ispraznu igru, u površno maštanje na temelju čisto izvanjskog povezivanja misli« (isto, 212). U tome treba tražiti i uzroke opadanja popularnosti bestijarija koncem srednjovjekovlja (premda pojedinim pričama nalazimo i kasnije tragove), ali ne treba zaboraviti, kao što ističe J. Delumeau, da su fantastične priče o životinjama, ali i bajke, mitovi, legende i sl., bile poticajne za otkrivanje novoga svijeta, dalekih zemaljskih predjela, jer su takve priče o čudesnom i egzotičnom svijetu, koji se zamišljao uglavnom na Istoku, dražile maštu srednjovjekovnoga Europljanina i pojačavale njegovu želju za otkrivanjem tajanstve-

² Osim toga, u tom članku Le Goff iznosi tripartitnu podjelu *nadnaravnoga* u 12. i 13. stoljeću: *mirabilis* (= pretkršćansko, naslijeđeno čudesno), *magicus* (= sotonsko nadnaravno) i *miraculosus* (= kršćansko čudesno).

³ Između 4. i 6. stoljeća pojavili su se prvi latinski prijevodi grčkoga *Fiziologa* (usp. DMA 1983:204).

noga i nepoznatoga; »mnoge od tih priča poticale su još iz drevnog doba – zbirke legendi i čudesnih opisa neobičnih životinja i ljudskih grdoba, koje su naširoko koristili enciklopedisti i letopisci srednjeg veka« (Delimo 1989:44).

1.3. Staroslavenski prijevod *Fiziologa* nastao je prije 13. stoljeća vjerojatno u Bugarskoj (Hercigonja 1975:417), a među Slavenima⁴ poznate su također verzije u ruskim i srpskim rukopisima (srpska književnost poznaje dvije osnovne inačice *Fiziologa* – jedna iz 15., a druga iz 16. stoljeća –, i obje sadrže samo poglavlja o životinjama, usp. Trifunović 1973:29⁵). Poznata je i jedna inačica iz stare češke literature (Štefanić 1969:342).

U hrvatskoj srednjovjekovnoj književnosti, prema dosadašnjim spoznajama, nije nastala nijedna integralna zbirka fantastičnih priča o životinjama⁶, ali pojedine priče, kao najstariji trag prijevoda čitavih poglavlja iz srednjovjekovnih bestijarija u hrvatskoj sredini, nalazimo u nekoliko hrvatskih glagoljaških zbornika 15. stoljeća, i to u *Petrisovu zborniku*, *Vinodolskom zborniku* i *Zborniku duhovnoga štiva*.⁷ Očite su podudarnosti između pojedinih poučnih priča iz bestijarija i opisa u različitim srednjovjekovnim inačicama *Cvęta vsake mudrosti*. U toj moralnodidaktičkoj prozi, prema Strohalovu izdanju, ističu se životinje: *kala(n)drin* = ševa, *kakanušina* = kukavica, *peteh* = pijetao, *kavran* = gavran, *kašturan* = dabar, *medved* = medvjed, *laupapa* = pupavac, *basili(s)k* = zmijoliko biće s dijelovima tijela pijetla i žabe, *oral* = orao, *žaba krastava* = krastača, *vlk* = vuk, *vila morska* = sirena, *vol divji* = divlji vol, *pčela*, *djaval* = vrag, *hus* = crv, *lisica*, *mrav*, *orebica* = jarebica, *krt* = krtica, *lav*, *zec*.⁸ Kao i u bestijarijima, svaka spomenuta životinja nešto simbolizira, na primjer: *ševa* = ljubav, *gavran* = žalost, *pupavac* = milost, *krastača* = škrtost, *divlji vol* = nepromišljenost, *pčela* = pravda, *crv* = vjernost, *lav* = moć, *zec* = plašljivost itd.

U hrvatskoj renesansnoj književnosti prepoznaju se odjeci bestijarija i slič-

⁴ O *Fiziologu* u Slavena davno je pisao J. Polívka, v. 1892, 1893, 1896.

⁵ Tu je objavljen suvremeni prijevod mlađe inačice iz 16. stoljeća koju je izdao S. Novaković u citiranom prilogu iz *Starina*, s dodatkom nekih poglavlja starije inačice.

⁶ Motivi različitih životinja u književnom srednjovjekovlju nisu ograničeni, dako, samo na bestijarije. Primjerice, u hrvatskoglagojskoj *Knjizi o Jobu* prisutnost domaćih i divljih životinja dana je »1) u kontekstu oslikavanja materijalnoga bogatstva, 2) u kontekstu prikaza stvaranja svijeta« (Zaradija Kiš 1993:153). Zanimljivi su također crteži realističnih i izmišljenih životinja, koje u starim hrvatskim rukopisima nalazimo »u funkciji ukrasa ili iluminacije« (Badurina 1998:139).

⁷ Opis sadržaja *Petrisova zbornika* v. u: Štefanić 1960:355–397, a opise dvaju Akademijinih glagoljskih zbornika iz 15. stoljeća v. u Štefanić 1970-II:5–10, 23–276.

⁸ R. Strohal objavio je početkom 20. stoljeća taj tekst latiničkom transliteracijom posluživši se različitim rukopisima, v. Strohal 1916. Osim inačice *Cvęta vsake mudrosti* u *Petrisovu zborniku* zapisano je i *Slovo svet[a]go Brnarda opata ot skrušenja*, u kojem se također može prepoznati utjecaj *Fiziologa* u članku o grlici, koja se uspoređuje s dušom (usp. Hercigonja 1975:418).

nih prozних poučnih tekstova srednjovjekovlja (osim *Cvęta vsake mudrosti i Lucidar*). Primjerom neka bude Vetranovićeva *Pjesanca lakomosti: I mnozi ne hajū izgubit život svoj, / očitō kad znaju, da će nać zlato toj, / najliše ki hode u Novu Indiju / i kosti zavode u Etiopiju; / i prik Arabije kada se upute, grifone i zmije i zmaje priljute / pred sobom videći, ne mogu poćinut / od straha trepteći vik da će poginut...* (Vetranović 1871-I:160). I u nastavku M. Vetranović nabraja mnoštvo stvarnih i nestvarnih bića.⁹

Tragovi srednjovjekovnih bestijarija u hrvatskoj sredini poznati su iz kasnijih zbirki propovijedi, u kojima su priće o životinjama iskorištene kao egzempli¹⁰, primjerice u glagoljaškoj bilježnici iz 17. stoljeća nalazimo priće o djevojci i jednorogu te o pelikanu i zmiji.¹¹ »Mnogi su takvi egzempli ili prilike prešli u usmeni optjecaj već i stoga što su slušanjem bili prihvaćani na propovijedima« (Bošković-Stulli 1997:22), što je još jedan pokazatelj žive interakcije pisane i usmene književnosti.

2. Obrada građe¹² i komentari

2.1. U *Vinodolskom zborniku* (Arhiv HAZU, sign. III a 15, 46r, stupac a) nalazi se »kapitul« o slaviću (= slavuju) i zmiji:

SLAVIĆ jest malahta ptica, da veliko želno pojet i sikov zakon ima: kada slavić oće pęti, sede oposredę dręva zelena i veliko želno počne pęti žmeći očima svojima i čudeći se glasu svomu. Zmija neprijatelj jego jest. Kada zmija sliši ga pojući, po-

⁹ U nastavku: *a navlaš kad zajdu u puste dubrave, / pantere ter najdu, vukove i lave, / i divje bivole, čentaure i satire, / arpije i orle, kravošce i tire. / I mno-krat tu vide drakune i kimere, / i gluhe jaspide i jadne vipere. Još tuge razlike daju te dubrave, / navlaš baziliske, pogledom ki dave, / ciklope, gigante toli strahovite, / divje kanibale, kojih je velik broj, / i drobnjake male, ki s ždrali biju boj* (Vetranović 1871-I:160). Osim toga, usp. slično nabranjanje u *Pelegrinu*, st. 731–740 (Vetranović 1872-II:101) i u *Trgovcima Armenima i Indijanima*, st. 173–180 (Vetranović 1871-I:235).

¹⁰ Zbirku hrvatskih prilika prikupio je iz razlićitih starih rukopisa i objavio transliteracijom u tri navrata R. Strohal u *Zborniku za narodni život i obićaje južnih Slavena*, usp. Strohal 1917–18. Njegovo ćitanje ne zadovoljava na mnogim mjestima, pa se mora preuzimati s oprezom ili kolacionirati s izvornicima. Većina tih prića nekritićki je preuzeta u zbirci *Leukorn i djevojka bez grijeha* (usp. Kekez 1989) i u njoj je Strohalova transliteracija neuspješno adaptirana u transkripciju.

¹¹ Opis glagoljske bilježnice v. u Štefanić 1969-I:246–248.

¹² Tekstove o halandri i orlu iz *Petrisova* te o slaviću iz *Vinodolskoga zbornika* transkripcijom su objavili V. Štefanić i suradnici (v. Štefanić 1969:343–344). Tekstove transkribiramo, a u bilješkaama donosimo transliterirani tekst. U transliteraciji služimo se uobićajenim posebnim znakovima: *ę* = jat, *ć* = šta, *ju* = ju, *f* = derv. Rekonstrukciju donosimo u uglatim zagradama [], suvišno i oznaku stranice izvornika u lomljenim zagradama ⟨ ⟩. U transkripciji razrješavamo kratice bez oblih zagrada (koje upotrebljavamo u transliteraciji). Iz transliteracije prenosimo u transkripciju znak *ę* (osim ako je na mjestu iskonskoga *e* ili *i*) jer ne možemo pouzdano utvrditi koji se refleks jata skriva iza grafije *ę*.

*plzi po drěvě k němu i požret ga. Slavić razumějet se vsaki živoúci v želji sega věka; zmija razumějet se djaval. I kako slavić žmi kada poje, tako i bezumni grěšnik, iměje veselje sega věka, zabude Boga svoga i zatvori oči svoji ot něga. I tagda djaval pride i jame ga i popeļa ga v muku věčnuju.*¹³

Ako taj tekst usporedimo s ostatkom *Vinodolskoga zbornika*, možemo reći da pripada skupini tekstova koji su napisani čakavskim književnim jezikom s prepoznatljivim gramatičkim crkvenoslavenskim, na primjer, tipično crkvenoslavensko dočeto -t u 3jd. prezenta (*pojet, požret, razumějet, uz sede, poje, zabude, zatvori, pride...*). Treba upozoriti da se spomenuti dočetak -t ne smije uzeti kao glagoljaška jezična značajka jer je i u starim latiničkim tekstovima (usp. Malić 2004:LXXXV–LXXXVI) obilno zastupljeno to gramatičko obilježje višega stila, a stilistički je relevantno i u ovom tekstu. Zanimljivi su primjeri *k'da* i *t'gda*, koji su u knjizi V. Štefanića i suradnika razriješeni *kāda* i *tāgda* (ali *djaval*), i to prema pravilu: »(...) gdje se poluglas kod nas reflektirao kao glas *a*, mi smo ga reproducirali kao *ā* smatrajući takav poluglas kao danak tradicionalnoj ortografiji, a konačno on se u XII–XIII. st. još na svoj način izgovarao (...)« (Štefanić 1969:542). Mi smo odlučili provesti u transkripciji rekonstrukciju *a* na mjestu starohrvatskoga šva jer je riječ o čakavskom tekstu 15. stoljeća.¹⁴

Rekonstruirali bismo u transkripciji i refleksi jata na mjestima gdje je zapisan tradicionalnim glagoljskim znakom (*pěti, oposrědě, drěva, drěvě, razumějet, věka, grěšnik, iměje, věčnuju*) kad bismo imali više potvrda osim jednoga ekavskoga u leksičkom morfemu (*sede*). U određivanju refleksa ne pomaže nam lokalizacija zbornika jer ne znamo točno gdje je tekst i zbornik nastao.¹⁵

Među ostalim jezičnim značajkama ističe se čuvanje /l/ (*poplzi*) i ispadanje /h/ u obliku glagola *hotěti (oće)*, Idv. *očima svojima*, noviji participijski oblici na -ći (*žmeći, pojući, živoúci*), pojačavanje značenja priloga riječju *veliko (veliko želno)*, crkvenoslavenski nastavak u Gjd. -ego i zastupljeniji hrvatski nastavak -ega (*jego, sega, něga*), nesažeti i zastupljeniji sažeti oblici (*věčnuju, svoga, svomu*). U leksiku se zanimljivim čine potvrde priloga *želno* (= 'tužno, žalobno'), prijed-

¹³ Transliteracija: {46a} ... slavić' e(st) malahta | pt'ica da v(e)liko žel'lno poet' i sikov' z(a)k(o)n' | ilma k'da sl(a)vić' oče pětli | sede oposrědě drě'va zelena i v(e)l(i)ko žel'no | počne pěti žm'eći očimla svoima i čudeći se gllasu svoomu zm'ie neprliēt(e)l' ego e(st) k'da zmiē sliši ga pojući poplzi | po drěvě k nemu i požret ga sl(a)vić' razumělet' se vs(a)ki živoúci v' | želi sega věka zmiē razuměet' se dčv(a)l' | i k(a)ko sl(a)vić' ž'mi k'da poe | t(a)ko i bezumni gr(ě)šnik' ilmēe vesele sega v(ě)ka | zabude b(o)ga svoga i zlatvori oči svoi ot nega | i t'gda dčv(a)l' pride i ēlme ga i popela ga v mulku věč'nuju.

¹⁴ U ovom tekstu prisutni su crkvenoslavenski, ali jezična je osnovica čakavska. Pisanje je poluglasa ortografska manira, što pokazuje i naša transliteracija. Tako i u tekstovima starijim od *Vinodolskoga zbornika* možemo naći dubletne zapise poput *kada/k'da* (= kada), na primjer u pjesmama *Pariškoga kodeksa* iz 14. stoljeća (usp. Malić 1972:94).

¹⁵ Za određivanje refleksa jata preširoka je Štefanićeva lokalizacija: »Nastao je dakle negdje u užoj Hrvatskoj na granici kajkavsko-čakavskoj«, usp. Štefanić 1970-II:10.

loga *oposredě* (= 'posred'), pridjeva *sikov* (= 'ovakav, takav'), glagola *čuditi se* (= 'diviti se'), imenice *zakon* (= 'običaj').

U analiziranom se tekstu o slavuju lijepo može nazrijeti osnovna struktura bestijarijskoga »kapitula«: poslije uvodnoga opisa životinje (slavuja) definira se njegov prirodni neprijatelj koji ga vreba (zmija), a potom se slavuj prispodobljuje duši, a zmija vragu. Nakon eksplikacije simbola izvodi se pouka. »Ptica kao simbol nebeskog svijeta suprotstavlja se zmiji kao simbolu zemaljskog svijeta« (Chevalier—Gheerbrant 1983:540). Ptica je simbol duše (LILSZK, s. v. *ptice*) i za pticu je najvažnije *krilo* kao sredstvo kojim se *uspinje*. Taj je simbol oduvijek bio privlačan kršćanima; ako se *krilo* shvati kao »simboličko sredstvo racionalnoga pročišćenja«, iz toga »(...) proizlazi da se ptica nikad ne smatra životinjom, već jednostavnim dodatkom krilu« (usp. Durand 1991:109).

2.2. U *Petrisovu zborniku* (NSK, sign. R4001, fol. 35r i v) zapisana su dva poglavlja. Prvi govori o ptici *halandri* (= ševi):

Čti pritču ot ptice HALANDRI.¹⁶ Jest ptica halandra. Pismo govori ot ne kako vsa běla jest i v doměh cesarskih nahaja se. I ako gdo v nemoć vpadě, postavě ju pred nemoćnikom.¹⁷ I ako ptica lice svoje obrati k nemoćniku, zdrav budet, i vsu nemoć ku ima nemoćnik tako ta ptica prime ju va se. I tada vzleti na aer slnačni i raspravit tu vsu nemoć ku imat nemoćnik. Sada dobro jest priložiti tu pticu k gospodinu našemu Isuhrstu, ki je bil prišal k jevrejskim ljudem i otvorati ot njih oči svoji, to jest svoje božastvo, a prišad k jezičaskim ljudem, to jest k nam, i vze grěhi i boleznj naše i vnzese je na nebo, to jest na drěvo križa i vziđe na visotu, plěni plēn i da dari člověkom i pročaja. I paki Pismo reče o halandri kako velle moćno čeda svoja ľubi. I kada mladiće svoje izležet i kada mladi jesu, za převeliku ľubav načnu roditelji jih kľuvati po licu jih i tuliko ľubita je da umrut čeda jeju. I viděvši da su mrtvi, plačeta se jih tri dni. Treti že dan mati jih razvrze rebra svoja i istoči kro svoju na njih i oživot krviju neje. Tako i gospodin naš Isuhrst reče: »Sini rodih i otorgoše se mene.« Gospodin naš rodi se ot đěvi Marije i vziđe na križnu muku, istoči kro svoju přěsvetuju i vodu za naše spasenje iz přěsvetih rebar svojih.¹⁸

¹⁶ U nastavku pisarski dodatak za popunjavanje retka: Čti nebore, ako razuměš.

¹⁷ U transkripciji V. Štefanića i njegovih suradnika (Štefanić 1969:343–344) izostavljen je (pogreškom) dio teksta iz predzadnjega i zadnjega retka na f. 35a (i ako gdo v nemoć vpadě postavě ju pred | nemoćnikom).

¹⁸ Transliteracija: (35r) ... čti pritču ot pticě halandri čti nebore ako razuměš | est ptica halandra pismo govori ot ne kako | vsa běla es(t) i v doměh cesarskih naha | ě se i ako gdo v nemoć vpadě postavěju pred | nemoćnikom i ako ptica lice svoe obrati k nemoćn(i)ku (35v) zdrav budet i vsu nemoć ku ima nemoćnik tako ta pti | ca prime ju va se i tada vzlěti na aer slnačni | i raspravit tu vsu nemoć ku imat nemoćnik sada | dobro es(t) priložiti tu pticu k g(ospodin)u n(a)šemu is(u)h(rst)u ki e blil prišal k evrějskim ljuděm i otvorati ot njih olči svoi to es(t) svoe božastvo a prišad k ezičaskim ljuděm to es(t) k nam i vze grěhi i boleznj n(a)še i v | vnzese e na nebo to es(t) na drěvo križa i vziđe na v | visotu plěni plēn i da dari č(lově)kom i pr(o)č(a)ě i paki pismo | r(e)čē

Za tim u *Petrisovu zborniku* slijedi ulomak koji sadrži priču o orlu:

*Kapitul ot ORLA*¹⁹. *David prorok piše glagoļe: »Obnovit se jako orla junost tvoja.« Pismo reče ot orla: »Kada se sastarējet i oslepējet očima, ča učini: išće istočnika vode čiste i tu izmijet se i zletit na ishod slнца i prižge peruti svoje i slēpotu očiju svojeju. I snidet na zemļu i pogruzit se trikrat va [vo]dē i obnovit se i vidēti vačnet.« I ti, človeče, ako imaši odēju vethoga človeka, to jest greh smrtni ili mañši, ili oči razuma tvojego slepi jesta, vzišči istočnika Božija svetla, to jest čiste ispovēdi tr čini dobra dēla i ļubi praviniu, ka jest najveće Bogu draga. I svleci s sebe vethu rizū djavļu, to jest ostavi se činiti krivoine i obleci se v novuju, to jest ļubi pravdu da se isplni v tebe slovo proročaskoje: »I obnovit se jako orla junost tvoja i pročaja.«*²⁰

U oba poglavlja *Petrisova zbornika* nalazimo ptice kao simbole. »Ševa predočuje jedinstvo zemaljskog i nebeskog« (Chevalier–Gheerbrant 1983:677). Može se, također, reći da je ševa ptica »koju je teško vidjeti jer leti visoko i vrlo brzo« i koja je »čista duhovna slika koja svoj život nalazi samo u zračnoj imaginiaciji kao centru metafora zraka i uspona« (Durand 1991:109). Simbol orla nije jednoznačan (Krist, sv. Ivan, anđeo, srčanost, vjera, velikodušnost itd.), ali u ovoj priči orao je simbol uskrsnuća, i to ako se uzme u obzir staro vjerovanje prema kojemu orao »povremeno obnavlja svoje perje i svoju mladost time što najprije leti prema suncu, a potom naglo zaroni u vodu« (LILSZK, s. v. *orao*). Na taj se način kao simbol približuje feniksu, pa je u psalmu²¹ poput feniksa »simbol duhovnog obnavljanja« (usp. Chevalier–Gheerbrant 1983:459).

*o h(a)landri kako vele močno čeda svoē ļubi | i kada mladiče svoe izlezet i kada mladi e|su za
preveliku ljubav načnu roditēli ih | kljuvati po licu ih i tuliko ljubita je da umrut | čeda eju i
vidvoši da su mrtvi plačeta se | ih' tri dni tretī že dan mati ih razorze rebra | svoē i istoči krv'
svoju na nih' i oživut' krviju | nee tako i g(ospodin)' n(a)š is(u)h(rst) r(e)če sini rodih' i otvrgoše
se | mene g(ospo)d(i)n n(a)š rodi se ot dēvi m(a)rie i vziđē na krliznu muku istoči krv svoju
prešvētiju i vodu za n(a)še sp(a)senie iz prešvētih rebar svoih.*

¹⁹ Ispravili smo *orlē* > *orla* jer uz *ot* očekujemo oblik genitiva, kao što je potvrđeno u tekstu (... *reče ot orla*...). Vjerojatno je došlo do kontaminacije s konstrukcijom *o* + *L* (*orlē*). Međutim, prema AR-u, *ot* ili *od*, osim s genitivom, slaže se »kadšto s akuzativom i s lokativom« (s. v. *od*, str. 537). Potvrde za *od* + *L* (kad je *od* = 'o') mahom su mlade, od 17. stoljeća, gotovo samo iz tekstova dubrovačkih pisaca.

²⁰ Transliteracija: (35v)... *k(apitul) ot orlē david pr(or)o(k)' piše gl(agol)e obnovit se ēko orlla junost tvoē pismo r(e)če ot orla kada se sa|starēt' i oslepēt' očima ča učini iče | istočnika vodē čistē i tu izmiet se i zletit' na ishod slнца i prižge peruti svoe i slē|potu očiju svoeju i snidet n(a) z(e)mlju i pogruzit' se | trikrat' va [vo]dē i obnovit se i vidēti vačnet' | i ti č(lovē)če ako imaši odēju vethoga č(lovē)ka to es(t) gre||h (36r) smrtni ili mañši ili oči razuma tuoego sllepi esta vziči istočnika b(o)žiē svetla to | es(t) čistē ispovēdi tr čini dobra dēla i ļubi | pravinju ka es(t) najveće b(og)u draga i svleci s slebē vethu rizū dēvolju to jes(t) ostavi se činiti | krivoine i obleci se v n(o)vuju to es(t) ļubi pravdu | da se isplni v tebe sl(o)vo proročaskoe i obnovit | se ēko orla junost tvoē i pr(o)č(a)š.*

²¹ Ps 103 (102), 5.

Osim starinske skupine *vs-* (*vsā*) s nepremetnutim suglasnicima u oba teksta nalazimo potvrde i u drugim početnim suglasničkim skupinama koje su nastale redukcijom poluglasa (*vpade, vznese, vzišći*), ali se odrazila i čakavska jaka vokalnost (*va, vačnet*). Oblik *tuliko* iz priče o ševi pokazuje jezične veze s hrvatskim sjeverozapadnim krajevima.²² Potvrđeno je i crkvenoslavensko i staro čakavsko vokalno /j/ (*slnačni, isplni*); na mjestu */d'/ nalazi se čakavsko /j/ (*nahaja se*). Fonostilistički se ističe etimološka figura *plēni plen*.

U obje priče potvrđeni su ekavski oblici (*cesarskih, pred, boleznī, plen, greh, slepi, svleci, obleci*). Nismo sigurni koji se refleksi jata krije u svakom primjeru koji sadrži grafem *ě*. Primjerice, imenica *grěh* u tom se zborniku javlja, osim u navedenoj grafiji, s ikavskim i frekventnijim ekavskim refleksom (v. Hercigonja 1983:9). Također, premda bismo mogli u gramatičkom morfemu pretpostaviti ikavski refleks u ikavsko-ekavskom dijalektu, nismo sigurni koji se refleks krije iza grafije *doměh* (Lmn.) jer je u *Petrisovu zborniku* potvrđena dubleta *domeh/ domih* (v. isto, 21). Ti primjeri upozoravaju da u dvama našim tekstovima grafiju *ě* ne možemo s dovoljno argumenata u transkripciji razriješiti prema pravilu Meyer-Jakubinskoga zbog odstupanja u korist ekavskoga refleksa, iako već imamo obavljene predradnje koje nam pružaju veoma dobar uvid u refleks jata u *Petrisovu zborniku* (isto).

Među oblicima izdvojmo potvrde za oblik Gjd. s nastavkom *-i* (< *-y*) u imenica ženskoga roda (ot *děvi*) i nastavak *-i* (< *-y*) u obliku Amn. muškoga roda (*grěhi*). Osim potvrđenoga crkvenoslavenskoga oblika s nastavkom *-ši* u 2jd. prezenta (*imaši*), treba naglasiti da se osim narodnih običnih prezentskih oblika u 3. licu pojavljuju crkvenoslavenski s dočetnim *-t* (*raspravīt, zletīt, imat, pogruzīt se, izležēt, izmijēt, snidet, umrut, oživūt*). Pravilno su upotrijebljeni i dvojniski glagolski oblici (*ľubita, plačeta se, jesta*). Riječju *vele* pojačava se značenje priloga *moćno*.

Na samom početku priče o ševi ističe se u starijoj hrvatskoj pisanoj baštini uobičajena veza *ot* + G imenice ili zamjenice (*ot ptice, ot ně*) umjesto *o* + L, premda se u istoj priči javlja i ta konstrukcija (*o* + *halandri*). Kadšto prijedlog *ot* izostaje uz zamjениčki genitivni oblik (*otvrći se mene*). Među ostalim se konstrukcijama ističu *načnu* + *kljuvati* i *viděti* + *vačnet*, kojima se izražava inkoativnost radnje koja je izrečena glavnim glagolom u konstrukciji. U relativnim rečenicama upotrebljava se vezničko *ki*, a nijednom crkvenoslavensko *īže* u toj ulozi.

Do izražaja dolaze i stilističke težnje srednjovjekovnih pisaca — dobar primjer za to može biti variranje zamjениčkih oblika *je, jih, ňih, jeju, ňeje* i ritmizacija proznoga diskursa upotrebom oblika zamjenica za 3. lice, npr. ... *za převeliku ľubav načnu roditelji jih kljuvati po licu jih i tuliko ľubita je da umrut čeda jeju. I viděvši da su mrtvi, plačeta se jih tri dni. Treti že dan mati jih razorze rebra svoja i istoči kro svoju na ňih i oživut krovju ňeje*. Genitivni oblici tih zamjenica kadšto imaju posvojnu funkciju (*mati jih, krovju ňeje, čeda jeju*).

Atributi uz imenice uglavnom su u postpoziciji (*mladiće svoje, rebra svoja, krv svoju, Gospodin naš, krv svoju prěsvetuju, razuma tvojego, slovo proročanskoje*), što može biti udio crkvenoslavenske norme i značajka višega stila, ali postoje i primjeri anteponiranih zamjenica (*naše spasenje*) i kombinacija u kojima je pridjev anteponiran, a zamjenica postponirana imenici (*prěsvetih rebar svojih*), dakle atribut može biti i postponiran i anteponiran (*ajer slnačni, križnu muku*). Među tim zamjenicama i pridjevima upotrijebljeni su i nesažeti oblici (*svojeju, tvojego, novuju, proročanskoje*).

U leksiku pozornost privlači posuđenica *halandra* (grč.-lat. > tal. *calandra*) kao naziv za ševu. U obje priče zastupljen je leksik crkvenoslavenskoga podrijetla, i to u većoj mjeri u priči o orlu (npr. *junost, istočnik, vethi, riza, slovo, pročaja*). Primjerice, u drugoj priči upotrijebljeni su crkvenoslavenizmi *glagolati* i *jako*, a u prvoj *govoriti* i *kako*. Zanimljive su potvrde glagola *raspraviti* (= 'rasuti, uništiti'), *priložiti* (= 'usporediti'), *sastarěti se* (= 'postarati se'), imenice *mladić* u množini (= 'mlado u ptica, mladunčad'; u AR-u navedene su mlade potvrde). Osobito treba istaknuti metaforičko značenje posvojnoga i u AR-u nepotvrđenoga pridjeva *jezičaski* (= 'poganski'), s kojim se pripovjedač identificira i kojemu je u kontekstu suprotstavljen pridjev *jevrejski*. U priči o orlu možemo uočiti distantne sinonime (*praviña—pravda*).

2.3. U *Zborniku duhovnoga štiva* (Arhiv HAZU, sign. IVa 48, 89v–90r, tj. 98v–99r) nalazimo četiri »kapitula« (*pinikos, epopsa, divji osal, jehinda*):

[Kapitul o PIN]IKOSĚ. *Pinikos ima 2 krili. Vzemlet bo ta pečat Gospoda našega Isukrsta. Snide bo s nebes na zemlju. Obě krilě iměje vojín dobrih. Ta reče učenje blagih da i mi k němu pri(?)acimo*²³ *naše molitve, vzdajuće duševno žitjem dobrim.*²⁴

Dobro reče Pismo o [E]POPSI. Kapitul 2. Pismo reče: »Ki zlo čtet oca ili mater, semrtiju da umret.« Jest ptica epopsa. Jegda sastarějet se, čeda istrzajut perje roditelju svojemu i budeta gola i položet iju v gnězdo kako mladěju. I rekut jima: »Kako vi trudista se krmeći nas, tako i mi da stvorimo vama.« Protivou

²² E. Hercigonja, na temelju svojega istraživanja *Petrisova zbornika*, 1983. piše: »(...) može se — s još više sigurnosti — prihvatiti pretpostavka da je mjesto nastanka Pz stvarno na tlu ozaljskoga gospodstva Frankapana (najvjerojatnije u samom Ozlju), dakle, na čakavskom području južno od Kupe, kuda je dopirao intenzivan utjecaj kajkavskoga dijalekta i gdje je u pogledu fonacije *ê* vladalo dvojstvo« (Hercigonja 1983: :38).

²³ Nejasno iz izvornika: *pri(?)la(??)cimo*. Papir izvornika na mjestu trećega slova je oštećen, a dva slova iza *a* u novom retku diskretno su potamnjena (tintom popunjena) kao da su pogrešno napisana.

²⁴ Transliteracija: (98v (89v)) [kapitul o pin]ikosě | *pinikos' ima 2 krili vzemlet bo ta pečat g(ospod)a našlega is(u)h(rst)a snide bo s nebes' na zemlju obě krilě iměe | voín' dobrih' ta reče učenie blagih' da i mi k nemu pri(?)la(??)cimo naše molitve vzdajuće duševno žitjem' dobrim'.*

semu da to po šimoniji nerazumni človeci tvoret i ne hote roditel' svojih ljubiti.²⁵

Kapitul o DIVJEM OSLE. Pišet se va Jovē: »Kto pusti divje osle v slobod biti?«²⁶ Pismo reče o divjem osle jako vsemu stadu svojemu pastir jest. I ašče rodit se mužaski pol, to umoret ga. Jegda sastarējet se, to jednogo mesto sebē ustavit sēmēni. Patrjarsi spasena sēmene iskahu, apostoli razumnih sinov, ta reč vērnh ljudi. (?)²⁷

Da dobro reče Ivan ištedija jehindova: »Kto skaza vam bēžati od greduštāgo gnēva?« Kapitul o JEHINDI. Pismo reče o jehindi jako mužko lice imat muž, a žena žensko. Usti že ishodita i požret. Od semene že narastu že v črevi dēti. Pregrizet dēte črēvo materino i izlēzet. I skožē to da ubice roditel' svojih sut. Dobro ubo priloži Ivan Krstitel' pariseje k jehindi. Jakože ubijajet jehinda mater svoju, tēm obrazom izbiše pariseji i razumnije oce i proroke Gospoda našega Isuhrsta. Pritča glagolet kako ubēžim od gredušteje muki. Oci i materi živut va vėk vėka, a sini umrēše.²⁸

Jezik navedenih poglavlja možemo odrediti kao »(...) pretežno crkvenoslavenski s mnogim mlađim i narodnim pojavama« (Štefanić 1970-II:24). U opisu zbornika iz kojega smo uzeli tekstove V. Štefanić piše kako su tekstovi u njemu pripisani starijim predložakama, a opažene su i česte prepisivačke pogreške (usp. Štefanić 1970-II:28). I u ovim se tekstovima može primijetiti da tekstovi nisu briljantno sročeni poput »kapitula« iz *Vinodolskoga* i *Petrisova zbornika* ili pak tekstovi nisu pomno prepisani sa starijega predloška. Osobito je to zorno na svršetku poglavlja o *divjem oslu* odnosno *divljem magarcu* (poslije *jegda sastarējet se*).

Prepisivač vjerojatno i nije posve razumio tekstove koje je počeo prepisivati, na primjer, umjesto *epopsi* na početku »kapitula« zapisuje *ponosi*. Tu pticu nije teško identificirati: *epopsa* je pupavac (usp. lat. *Upupa epops*). U četvrtom

²⁵ Transliteracija: *dobro reče pismo o [e]ponosi (!) | k(a)p(i)t(u)l | pismo reče ki zlo čet' oca ili mater' semrtiju da umrlet' est' ptica epopsa egda sastarēet se čeda isltrzajut' per'e roditelju svoemu i budeta gola i pololžet' iju v gnēzdo kako mladēju i rek(u)t ima kako vi trul'dista se krmēči nas tako i mi da stvorimo vama protlivu semu da to po šimonii nerazumni č(lovē)ci tvoret' i ne hote | roditel' svoih' ljubiti.*

²⁶ Usp. Job 39,5.

²⁷ Transliteracija: *k(a)p(i)t(u)l o divem' osle | (99r (90r)) pišet se va iovē kto pusti div'e osle v slobod' biti pismo reče o div'em' osle ěko vsemu | stadu svoemu pastir est' i ače rodit' se mužlaski pol' to umoret ga egda sastarēet se to edlnogo mesto sebē ustavit' sēmēni patr'ērsi spasena | sēmene iskahu ap(osto)li razumnih' sinov' ta reč' vērnh' | ljudi.*

²⁸ Transliteracija: *da dobro reče ivan' ičediē ehindova kto sklaza vam bēžati od gredučāgo gnēva | k(a)p(itu)l' o ehindi | pismo reče o ehondi (!) ěko mužko lice imat' muž a žena žensko usti že ishodita i požret' od semene že narastu že v črevi dēti pregrizet' dēte črēvo ma|terino i izlēzet' i skožē to da ubiice roditel' | svoih' sut' dobro ubo priloži ivan' krstitel' par|iseje k ehindi ěkože ubiēet' ehinda mater svoju tēm(e)l obrazom izbiše parisei i razumnije oce i pr(o)r(o)ke g(ospod)a našelga Is(u)h(rst)a pritča gl(ago)let kako ubēžim od gredučee muki | oci i materi živut' va vėk vėka a sini umrēše. U nastavku: K(a)p(i)t(u)l o ka[či].*

»kapitulu« riječ je o *jehidni* (ili *ehidni*), o biću iz grčke mitologije (napola ženi – napola zmiji) koja proždire svoju roditeljicu (odatle se izvodi analogija s farizejima). Osim pogreške na jednom mjestu (*ehondi*) treba spomenuti da prepisivač dosljedno pogrešno zapisuje taj grecizam jer čudovište naziva *jehinda* umjesto *jehidna*, dakle s premetnutim suglasnicima (usp. u AR-u potvrdu *jehidna*, s. v.). Budući da je to provedeno dosljedno, zapise nismo emendirali.

Teško je identificirati krilato biće iz prvoga »kapitula« (*pinikos*). Najprije pomišljamo na feniksa (grč. φοίνιξ, Gjd. φοίνικος, *f > p*)²⁹, ali kratkoća teksta i nenavodenje nekih specifičnih obilježja toga bića onemogućuje identifikaciju. Ako kompoziciju priče o *pinikosu* usporedimo s kompozicijom drugih poglavlja, primjećujemo da je ta priča među njima atipična jer joj nedostaje uvodna misao ili biblijski citat kao u drugima. Varijacije u kompoziciji možemo uočiti i u drugim poglavljima (usp. uvodne rečenice poglavlja o *epopsi*, *divljem magarcu* i *jehidni*). Također, treba upozoriti da je prepisivač naglo na polovini recto strane 90. (99.) lista zbornika prekinuo prepisivanje poslije poglavlja o *jehidni* zapisavši naslov *K(a)p(i)t(ul) o ka[či]*.

Premda uočeni nedostaci i nejasnoće narušavaju dojam, nazire se stariji hrvatski ili crkvenoslavenski predložak, možda i veća zbirka priča. Među navedenim poglavljima izdvaja se poglavlje o *pupavcu* (*epopsi*), u kojem najviše do izražaja dolazi umješnost srednjovjekovnoga pisca da jasno i sažeto prikaže uobičajenu simboliku te ptice u bestijarijima.

Među važnijim jezičnim značajkama ovih ulomaka treba spomenuti neprovođenje sekundarne jotacije (*divjem*), ekavizam *mesto*, ikavski refleks u gramatičkom morfemu u Adv. sr. r. *krili* uz grafiju *krilě*, prisutnost zamjenica *kto* i *ki* (= 'tko'), hrvatske i crkvenoslavenske nastavke zamjenica i pridjeva (*našega*, *jednogo*, *greduštago*), dočetano *-t* u oblicima 3jd. prezenta (npr. *vzemlet*, *istrzajut*, *položet*, *sut*, *požret*, *živout*), dvojinske oblike (npr. *iju*, *budeta*, *trudista se*, *ishodita*). U leksiku su zanimljive potvrde: *vojim* (= 'vojnici, branitelji'), *krměti* (= 'hraniti'), *šimonija* (= 'svetotržje, svetoprodajstvo'), *ištedije* (= 'rod, podrijetlo'), *parisej* (= 'farizej').

2.4. U glagoljskoj bilježnici iz 17. stoljeća (Arhiv HAZU IVa 98, f. 20–22v) zapisana je propovijed u kojoj je interpolirana priča o zvijeri leukornu i djevojci³⁰, a autor propovijedi poznao je *Fiziolog* jer na samom početku navodi podatak da o leukornu čitimo u *knigah od naravnih naučiteljev*.

Na prisveto rojenje Isuhrstovo nahajamo i čitimo u knjigah od naravnih naučiteljev da se nahaja jedna plemenita zvir u velikih gorah komu je jime LEUKORNO. I jovoga lipoga i plemenitoga leukorna nijedni lovci ne mogu uhiti, ma

²⁹ O feniksu kao simbolu i fizičkoj/spiritualnoj koncepciji uskrsnuća v. Jones 1999.

³⁰ U glagoljaškoj je literaturi poznat još jedan zapis priče o »plemenitoj zviru« i djevojci, u zbirci propovijedi iz 17. stoljeća (Arhiv HAZU, sign. IV a 96, str. 74).

učine mu ovi providiment: čine jednu plemenitu divojčicu da kanta i spiva i poje ke godir pisne duhovne, ča se lipše more. I jovi plemeniti leukorno, čujuči ovu divojčicu kantajuči, gre polagahno k noj posluvajuči ju. I dojde i leže u krilu neje. A ona sve to lipše kanta mu. A ona polagahno veže ga s konopom i juhiti ovoga plemenitoga leukorna. Ovi plemeniti leukorno zlamenuje plemenitoga Isuhrsta, koga ni nitkor moga uhititi ni činiti dojt iz neba na ovi svit. Nijedna divica ni svetica od svega svita nijedna ni bila dostojna roditi ga, nego ova prečista divica Marija, ka ga uhiti i svez s konopom od prisvetoga distva i ljubavi i jumiljenstva. Zato ju pogleda i z nebes za dojt u nu, kako reče sveti Luka, nere prigleda Gospodin na umiljenstvo službenice svoje zač ovomu plemenitomu leukornu to jest ova divica Marija prilipe pesne pojaše od svetih molitav ovomu Isuhrstu u 'nom svetom templu jeruzolskomu. Ovomu prisvetomu leukornu ki Isuhrst nočasnu noć rodi se od pričiste Divice Marije prignuvši ga mi i mir danas dojde sahraniti, ki nakon 33 leta po svomu poroženju odkupi nas na prisvetom drivu križa na gori od Kalvarije i negova muka i karv posveti svi sveti sakramenti ki se u Crkvi nahode (...)³¹

U istoj bilježnici na foliji 90r–91r u jednoj propovijedi nalazimo priču o pelikanu i zmiji. I u njoj se na početku naglašava da ju čitamo u *kńigah od naravnih naučitelev*:

Čtijemo u *kńigah od naravnih naučitelev* da jest jedna ptica ka se zove PELIKAN, ka učini gnizdo poviš jednoga duba, gdi joj ptići stahu. I kako je običaj, poleti ova ptica od svojih ptićev za donesti jim hrane. U to doba zlike zmija na dub i pokla svi ptići. I došadši pelikan, i vidi da su mu svi ptići martovi. Od žalosti pusti i[z] sebe karv i poča ih onom svojom karvu mazati. Paki se

³¹ Transliteracija: <20r> na pris(ve)toš rofene isuh(rsto)voš | nahajamo i čtimo | u knigah od naravnih naučitelev da se nahaja | jedna plemenita zvir | u velikih gorah komu je | jime leukorno i jovo|ga lipoga i plemenitoga leukorna nijedni lovc | ne mogu uhititi ma učinle mu ovi providiment | čine jednu plemenitu divojčicu da kanta i spiva | i poje ke kodir (!) pisne duhovne ča se lipše more | i jovi plemeniti leukorno | čujuči ovu divojčicu | kantajuči gre polagahno | k noj posluvajuči juu i dojde i leže u krilu neje a ona | sve to lipše kanta mu | a ona polagahno veže ga s konopom | i juhiti ovoga plem(e)n(i)toga leukorna || <20v> ovi plemeniti leukorno zlamenuje plemenitoga isuh(rst)a koga | ni nitkor moga uhititi ni činiti dojt iz neba na ovi svit | nijedna divica ni s(ve)tica od svega svita nijedna ni bila dostojna roditi ga ne|go ova prečista div(i)ca' mariš | ka ga uhiti i svez s konopom | od pris(ve)toga distva i ljubavi i jumiljenstva zato ju pogleda i z nebes za | dojt u nu kako reče s(ve)ti luka nere prigleda g(ospod)in' na | umiljenstvo sl(u)žb(e)n(i)ce svoe | zač ovomu plemenitomu | leukornu to e(st)š ova d(i)vilca marija prilipe pesne | pojaše od s(ve)tih molitav | ovomu isuh(rst)uš u nom s(ve)tom | templu jeruzolskomu | ovomu pris(ve)tomu leukornu ki isuh(rst) nočasnu noć rodi se od prečiste divice | marie prignuvši ga mi | i mir danas dojde sahraniti || <21r> ki nakon . f. v. leta po svomu | poroženju odkupi nas na pris(ve)tom drivu križa na gori | od kalvarie i negova muka | i karv posveti svi s(ve)tiš sakr(ament)enti ki se u crkvi nahode | (...) U nastavku propovijedi nabrajaju se i tumače sakramenti i na koncu slijedi zaključak koji sadržajno nije vezan uz prvi dio u kojem je priča o leukornu i djevojci.

*pojde zakopati u jednu jamu i sta u noj tri dni. I kada izajde iz ove jame, to t' mu svi ptići oživili zač jih biše ona karvo ozdravila, kom jih biše pomaza, od onoga ujideña zmiје. I tako se ovi pelikan najde vesel i radostan. Ova ptičica pelikan zlamenuje Isuhrsta sina Božjega. Ovi ptići zlamenuju Adama i vas narod ľucki. Oni stabar zlamenuje oni stabar ki biše posrid raja zemaljskoga. Ona zmiја zlamenuje hudobu, ki čini sagrišiti Adama i Jevu. A za nimi sagriši vaskolik narod ľucki, ki cića griha bihomo svi martvi ere ne mogahomo doiti u kraľestvo nebesko. Ali kako vidi ovi pelikan da su mu ptići martvi, pusti i[z] sebe karvo. I pomaza ih onom svojom karovu i joživise ptići, to jest pojde ovi Isuhrst na prisveto drivo križa, proli svoju prisvetu karvo, oživoi Adam i Jeva i vaskolik narod ľucki. Zakopavši se za tri dni u jamu od prisvetoga groba i juskarsnuvši iz ovoga prisvetoga groba, Isuhrst bi vesel i radostan da je narod ľucki odkupi karovu svojom prisvetom.*³²

Leukorno (jednorog) nije stvarna životinja³³, spominje se i u Bibliji³⁴. Prema nekim interpretacijama njegov rog posred čela označuje Kristovo jedinstvo s Ocem, ali rog potiče i seksualne asocijacije (usp. Hassig 1999:72). Jednorog je u srednjovjekovlju simbol moći, raskoši i čistoće, može simbolizirati prodiranje božanskoga u ljudsko, duhovnu oplodnju, utjelovljenje Božje riječi u utrobi Djevice Marije, itd. (usp. Chevalier—Gheerbrant 1983:225). Može se pretpostaviti da su neke nestvarne životinje, pa i poneki nestvarni elementi stvarnih životinja povezani sa starim kulturama (npr. egipatskom, indijskom). Racio-

³² Transliteracija: (90r) čtiemo u knjigah od naravnih | naučitelev da e(st)ь edna pltica ka se zove pelikan ka | učini gnizdo poviš ednoga | duba gdi foj ptići stahu | i kako e običaj poleti ova ptica od svojih ptičev za donesti jim hrane || (90v) u to doba zliže zmiě na dub i pokla svi ptići | i došadši pelikan i vidi | da su mu svi ptići mart|vi od žalosti pusti i[z] slebe karvo i poča ih onom svojom karovu mazati | paki se pojde zakopati | u jednu jamu i sta u noj | tri dni i kada izaide iz ove jame to t mu svi ptići oživili zač jih biše ona karvo ozdrav(i)la | kom jih biše pomaza | od onoga ujidena zmiје | i tako se ovi pelikan nailde vesel i radostan | ova ptičica pelikan zlamenuje isuh(rst)a sina b(o)ži(e)ga | ovi ptići zlamenuju adam|a i vas narod ľucki | oni stabar zlamenuje oni | stabar ki biše posrid raja zemaljskoga | (91r) ona zmiěa zlamenuje huldobu ki čini sagrišiti | adama i jevu a za nimi sagriši vaskolik narod | ľucki ki cića griha bil homo svi martvi ere ne | mogahomo doiti u kraľestvo nebesko ali kako | vidi ovi pelikan da su | mu ptići martvi pusti | i[z] sebe karvo i pomaza ih onom svojom karovu i joživise ptići to e(st)' poide ovli isuh(rst)' na pris(ve)to drivo križa proli svoju pris(ve)tu | karvo oživoi adam i jeva | i vaskolik narod ľucki | zakopavši se za tri dni | u jamu od pris(ve)toga groba | i juuskarsnuvši iz ovoga | pris(ve)toga groba isuh(rst)' | bi vesel i radostan da je | narod ľucki odkupi karovu | svojom pris(ve)tom || ... U nastavku na 91v zaključuje se propovijed. R. Strohal navodi ovu priču samo do početka objašnjavanja simbolike (usp. Strohal 1917–18:104; isto Kekez 1989:62), a mi smatramo da su i ta tumačenja sastavni dio priče o pelikanu jer je to jedna od značajki poučne proze kojoj pripadaju priče iz bestijarija. Na isti način smo postupili i u vezi s pričom o leukornu i djevojci (usp. Strohal 1917–18:122–123).

³³ Kao primjer kako se zamišljala ta životinja s jednim rogom na glavi može poslužiti Rafaelova slika *Dama s jednorogom*.

³⁴ »Ecce Behemoth, quem feci tecum; fenum quasi bos comedit.« (Job 40,15)

nalistički usmjereni tumači fantastičnih životinja često ih promatraju kao pogreške u identifikaciji, primjerice, jednorog se u stvarnosti mogao poistovjetiti s tjelesno sličnim orixsom (vrstom afričke antilope dugih ravnih rogova), kojemu rogovi nisu tvrde građe, pa je jedan od njih mogao biti deformiran (usp. Gravestock 1999:128–129³⁵).

U AR-u zabilježena je samo jedna potvrda oblika *leunkorno* iz 17. stoljeća (ne i *leukorno*), a podrijetlo riječi P. Skok utvrđuje od talijanskih oblika *liocorno* ili *leocorno* prema latinskom *unicornis*, s umetnutim *n* ispred velara (usp. Skok 1972-II, s. v. *leunkorno*). Simbolika u priči o pelikanu detaljno je obrazložena, no naglasimo da je pelikan »simbol Kristove žrtve na križu, koju je prinio iz ljubavi prema ljudskome rodu« (LILSZK, s. v. *nesit*). Priča o leukornu dio je božićne, a priča o pelikanu uskršnje propovijedi.

Budući da *gipka* književna čakavština tih ulomaka iz 17. stoljeća ne sadrži starinske jezične elemente i mješavinu čakavsko-crkvenoslavensku kao navedeni stariji tekstovi iz 15. stoljeća, zadovoljit ćemo se isticanjem nekoliko važnijih jezičnih značajki: oblici *ča* i *zač*; fonem /j/ na mjestu */d'/ (*rojenje*); /e/ > /a/ (*poča*); devokalizirano /ɣ/ (*karvo*, *martvi*); pretežnost ikavskih uz nekoliko ekavskih oblika (*pesne*, *prečista*, *leta*); uobičajeno protetsko *j* (*jime*) i neobično dosljedna prejotacija (*đerv* ili *ju* = /j/) za uklanjanje hijata između veznika *i* i riječi s inicijalnim /o/, /u/, /e/ (*jovi*, *juhiti*, *Jeva*); završno /l/ > /a/ (participi: *moga*, *pomaza*); /h/ > /v/ (*posluvujući*); Gmn. imenica *-ev* (*naučitejev*, *ptičev*); Amn. *-i* (*svi ptići*), nesažeti genitivni oblik lične zamjenice umjesto posvojne (*krilu njeje*), kontaktni sinonimi *vesel* i *radostan*, talijanizmi (*ma*, *leukorno*, *providiment*, *kantati*).

3. Zaključak

Iako do danas nije otkrivena integralna zbirka bestijarijskih priča na hrvatskom jeziku, mogu se, doduše kasno (od 15. do 17. stoljeća), pronaći fragmenti i tragovi prisutnosti toga popularnoga srednjovjekovnoga štiva u hrvatskoj (glagoljaškoj) sredini. U njoj su najviše odjeka, čini se, imale priče posvećene pticama, što i nije čudno s obzirom na simboliku koju nosi ptići, krilati svijet. Tekstovi 15. stoljeća pisani su hibridnim čakavskocrkvenoslavenskim i čakavskim književnim jezikom s većim ili manjim stupnjem infiltracije tipičnih gramatičkih i leksičkih značajki crkvenoslavenskoga književnoga jezika. Predočeni i analizirani hrvatski tekstovi ne samo da su izvor nazivlju opisanih životinja (*halandra*, *pinikos*, *epopsa*, *jehinda* odnosno *jehidna*, *leukorno*) nego i vrelo hrvats-

³⁵ Navedeni prilog istražuje u kojem su opsegu srednjovjekovni ljudi vjerovali da su postojala izmišljena stvorenja, ispituje opravdanost i kriterije podjele na stvarne i izmišljene životinje s obzirom na to da se to razgraničenje sagledava iz suvremene perspektive.

koga leksika koji nije potvrđen u golemu Akademijinu rječniku ili pak ovi tekstovi taj rječnik dopunjuju istodobnim ili starijim potvrdama od zabilježenih.

Citirana sekundarna literatura

- AR 1880–1976. *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–XXIII. Zagreb : Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Badurina, Anđelko. 1998. Životinje u iluminiranim rukopisima u Hrvatskoj. U knj. *Kulturna animalistika* [zbornik, ur. N. Cambi, N. Visković]. Split : Književni krug Split, 138–139.
- Beck, Hans-Georg. 1971. *Geschichte der byzantinischen Volksliteratur*. München : C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung.
- Bošković-Stulli, Maja. 1997. Uvod. U knj. *Usmene pripovijetke i predaje*, priredila Maja Bošković-Stulli. Zagreb : Matica hrvatska. (Stoljeća hrvatske književnosti)
- Bratulić, Josip. 1995. *Leksikon hrvatske glagoljice*. Zagreb : Minerva. (Biblioteka Leksikoni)
- Chevalier, Jean, Alain Gheerbrant. 1983. *Rječnik simbola: mitovi, sni, običaji, geste, oblici, likovi, boje, brojevi*. Preveli A. Buljan, D. Bućan, F. Vučak, M. Vekarić, N. Grujić. Zagreb : Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Delimo, Žan [= Jean Delumeau]. 1989. *Civilizacija renesanse*. Preveo Zoran Stojanović. Novi Sad : Književna zajednica Novog Sada. (Biblioteka Anthropos)
- DMA 1983. *Dictionary of the Middle Ages*, editor in chief Joseph R. [Reese] Strayer, Volume 2. New York : Charles Scribner's Sons.
- Durand, Gilbert. 1991. *Antropološke strukture imaginarnog, Uvod u opću arhetipologiju*. Prijevod s francuskoga Jagoda Milinković i Mirna Cvitan. Zagreb : August Cesarec.
- Fališevac, Dunja. 1980. *Hrvatska srednjovjekovna proza*. Zagreb : Sveučilišna naklada Liber. (Znanstvena biblioteka Hrvatskog filološkog društva, 10)
- Gravestock, Pamela. 1999. *Did Imaginary Animals Exist?*. U knj. Hassig (ed.) 1999, 119–135.
- Gurjewitsch, Aaron [Jakowlewitsch]. 1986. *Das Weltbild des mittelalterlichen Menschen*. (3. izd.). München : Verlag C. H. Beck.
- Hassig, Debra (ed.). 1999. *The Mark of the Beast: The Medieval Bestiary in Art, Life, and Literature*. Edited by Debra Hassig. New York, London : Garland Publishing, Inc. (Garland medieval casebooks, 22).
- Hassig, Debra. 1999. Sex in Bestiaries. U knj. Hassig (ed.) 1999, 71–93.
- Hercigonja, Eduard. 1975. Srednjovjekovna književnost. U knj. *Povijest hrvatske književnosti*, 2. Zagreb : Sveučilišna naklada Liber i Mladost. (Biblioteka Povijesti).
- Hercigonja, Eduard. 1983. Prilog istraživanju ikavsko-ekavske zakonitosti u čakavštini 15. stoljeća (na građi *Petrisova zbornika* iz god. 1468.). *Radovi Zavoda za slavensku filologiju* 18, 1–42.

- Huizinga, Johan. 1964. *Jesen srednjega vijeka*. Prev. D. Perković. Zagreb : Matica hrvatska. (Prometej)
- Jones, Valerie. 1999. The Phoenix and the Resurrection. U knj. Hassig (ed.) 1999, 99–110.
- Kekez, Josip. 1989. *Leukorn i djevojka bez grijeha: slike i prilike propovijedane u Hrvata, Prilog općoj teoriji književnosti i povijesti starije hrvatske proze*. Zagreb : Hrvatsko filološko društvo. (Znanstvena biblioteka, 19)
- Le Goff, Jacques. 1993. Čudesno na srednjovjekovnom Zapadu. U knj. *Srednjovjekovni imaginarij : Eseji*. Prijevod Inja Svetl. Zagreb : Izdanja Antibarbarus.
- Le Goff, Jacques. 1998. *Civilizacija srednjovjekovnog Zapada*. Prevela Gordana V. Popović, pogovor Igor Fisković. Zagreb : Golden marketing.
- LILSZK 2000. *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*. Uredio Anđelko Badurina. IV. dopunjeno izdanje. Zagreb : Kršćanska sadašnjost.
- Machiedo, Višnja. 1996. Tri srednjovjekovna bestijarija. *Dubrovnik* VII(1996): 3–4, 64–85.
- Malić, Dragica. 1972. *Jezik najstarije hrvatske pjesmarice*. Zagreb : Hrvatsko filološko društvo. (Znanstvena biblioteka Hrvatskog filološkog društva, 1)
- Malić, Dragica (prir.). 2004. *Najstariji hrvatski latinički spomenici (do sredine 15. stoljeća)*. Uvodne tekstove napisale Dragica Malić i Dunja Fališevac. Zagreb : Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti. (Stari pisci hrvatski, knj. 43)
- Novaković, Stojan. 1879. Physiologus, Slovo o vešteh' hodeštih' i leteštih'. *Starine* XI, Zagreb. 181–203.
- Polivka, Georg [Jiří Polívka]. 1892, 1893, 1896. Zur Geschichte des Physiologus in den slavischen Literaturen. *Archiv für slavische Philologie* XIV(1892), 344–404; XV(1893), 246–273; XVIII(1896), 523–540.
- Skok, Petar. 1972-II. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Knjiga II. Uredili akademici Mirko Deanović i Ljudevit Jonke, surađivao u predradnjama i priredio za tisak Valentin Putanec. Zagreb : Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Strohal, Rudolf. 1917–18. »Prilike« iz stare hrvatske glagolske knige. *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena* 21, 239–272; 22, 257–288; 23, 64–124.
- Štefanić, Vjekoslav. 1960. *Glagoljski rukopisi otoka Krka*. Zagreb : Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. (Djela JAZU, knj. 51)
- Štefanić, Vjekoslav, i suradnici Biserka Grabar, Anica Nazor i Marija Pantelić. 1969. *Hrvatska književnost srednjega vijeka : od XII. do XVI. stoljeća*. Zagreb : Zora i Matica hrvatska. (Pet stoljeća hrvatske književnosti, 1)
- Štefanić, Vjekoslav. 1969–70. *Glagoljski rukopisi Jugoslavenske akademije* I–II. Zagreb : Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Trifunović, Đorđe. 1973. Uz ovaj prevod Fiziologa. *Fiziolog, Slovo o hodećim i letećim stvorenjima*. Sa srpskoslovenskog preveo Đorđe Trifunović. Biblioteka Stara srpska književnost. Požarevac.
- Zaradija Kiš, Antonija. 1993. Životinje u hrvatskoglagoljskoj »Knjizi o Jobu«. *Slovo* 41–43, 147–154.

Vrela

Petrisov zbornik, rkp. NSK, sign. R 4001

Strohal, Rudolf. 1916. *Cvêet vsake mudrosti, Najstarije hrvatsko umjetno sačuvano književno djelo iz 14. vijeka*, Tisak C. Albrechta, Zagreb.

Vetranović, Mavro. 1871-I, 1872-II. *Pjesme Mavra Vetranovića Čavčića*. Zagreb : Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. (Stari pisci hrvatski, knj. 3. i 4. (I. i II. dio).

Vinodolski zbornik, rkp. Arhiv HAZU, sign. III a 15

Zbornik duhovnog štiva, rkp. Arhiv HAZU, sign. IV a 48

Zbirka propovijedi Ivana Oštarića, rkp. Arhiv HAZU, sign. IV a 98

Zbirka propovijedi, g. 1638. (?), rkp. Arhiv HAZU, sign. IV a 96

Traces of Croatian medieval bestiary

Summary

This article deals with traces of medieval Bestiary in Croatian glagolitic miscellanies from 15th to 17th century. The author gives (transliteration and transcription) several »chapters« and comments linguistic characteristics of these texts.

Ključne riječi: *Fiziolog*, bestijarij, simbolizam, hrvatska srednjovjekovna književnost, hrvatski jezik u 15. stoljeću

Key words: *Physiologus*, bestiary, symbolism, Croatian medieval literature, Croatian language in 15th century